

Лекция № 11. Көмірсулардың метаболизмі. Гликолиз: түзілетін аралық өнімдері мен энергия мөлшері.

**Лектор, д.х.н., профессор
Шоинбекова
Сабина Алимжановна**

Негізгі сұрақтар:

1. Клетка ішіндегі көмірсулардың қорытылуы;
- 2. Гликолиз;**
3. Гликогенолиз;
4. Ашу;

Көмірсулардың катаболизмі

Көмірсулар (крахмал, басқа көмірсулар)

Сілекей (сулану)

α -амилаза (ыдырау)

Олигосахаридтер

Ашшы ішек

Ұйқы безі α -амилаза

**Дисахаридтер, моносахаридтер
(мальтоза, изомальтозы, глюкоза)**

α -амилаза

(ашшы ішек кілегейлі қабатында –амилопектин- **амило- α -(1→6)-глюкозидаза** көмегімен ыдырайды)

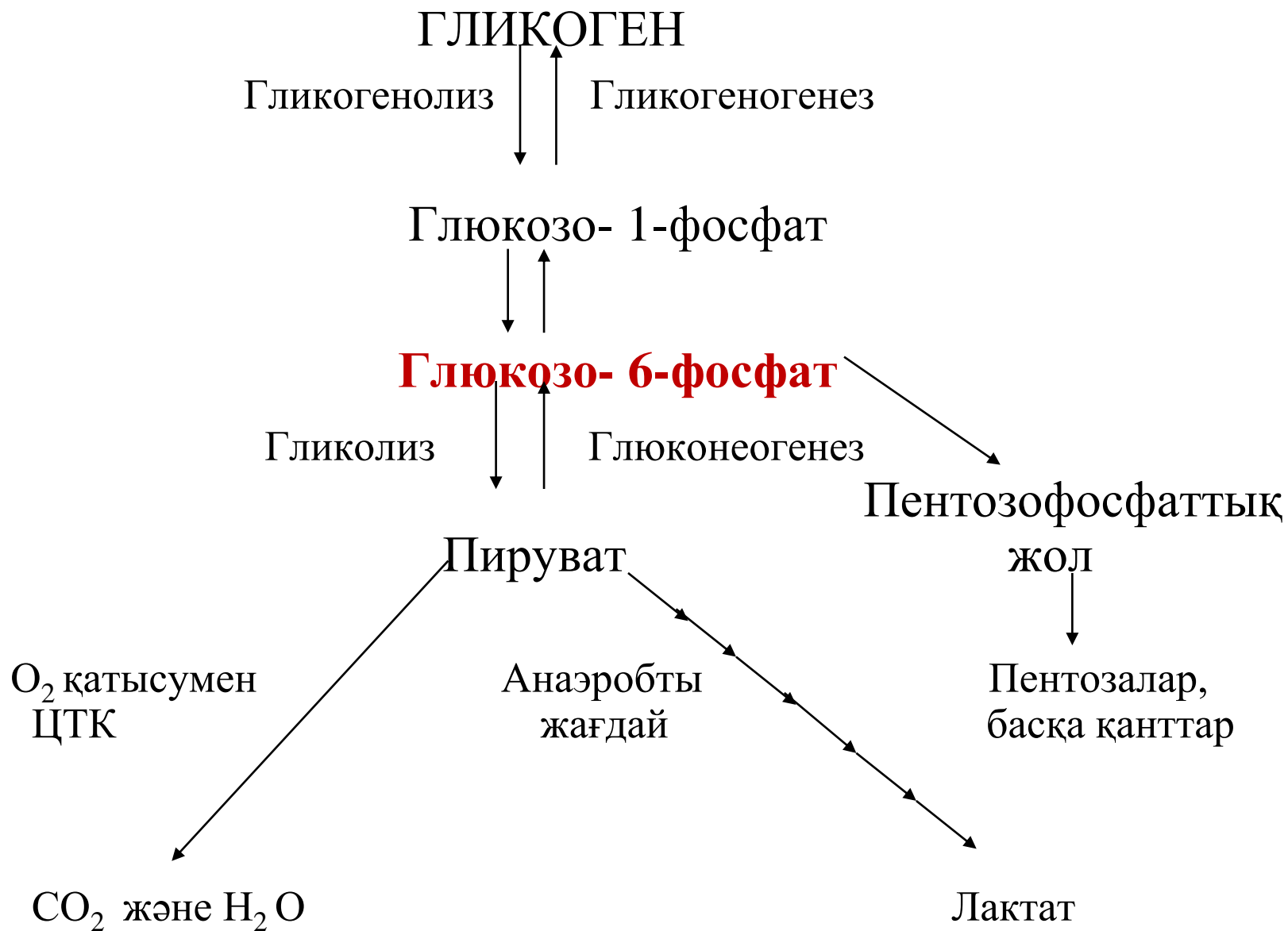
**Моносахаридтер
(глюкоза, галактоза, фруктоза, т.б.)**

Ішектің эпителий клеткасының
мембранасы арқылы сінеді де
клеткаларға түседі

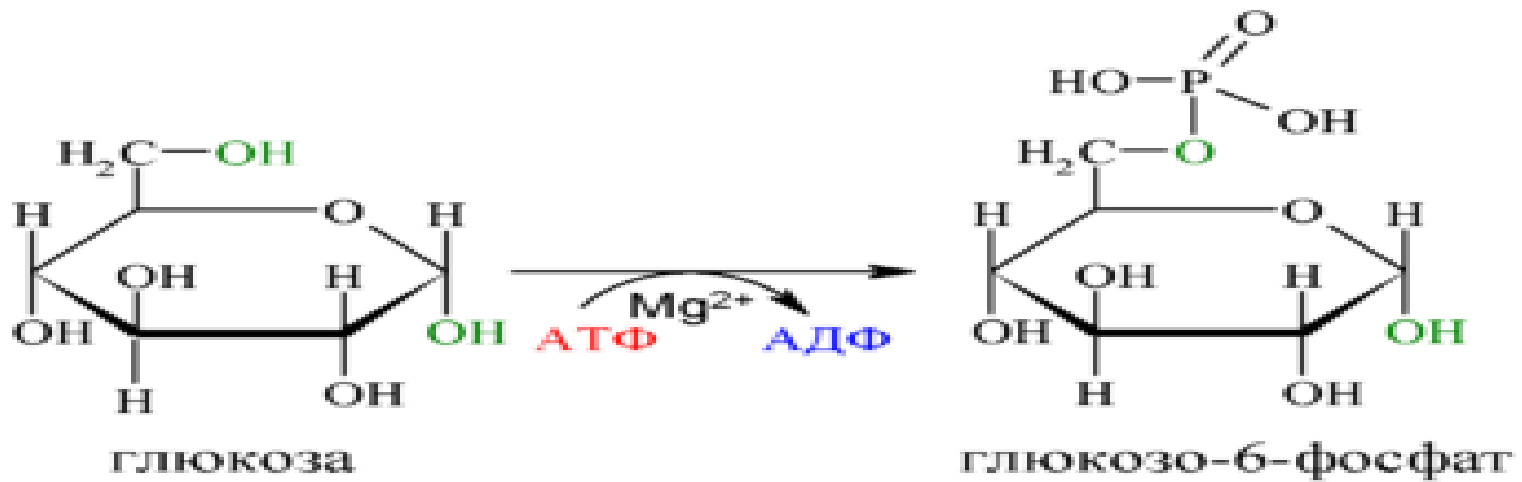
Гликолиз

(моносахаридтердің ыдырауы)

Глюкозаның метаболизмінің бірінші реакциясы – *глюкозо-6-фосфаттың* түзілуі, реакцияны **гексокиназа** ферменті жүргізеді, реакция қайтымсыз.

Фосфорланған глюкоза цитоплазмалық мембранадан өте алмайды, метаболизм жолдарында (гликолиз, глюконеогенез, пентозофосфатты жол, гликогенолиз) процестерінде ерекше орын алады.

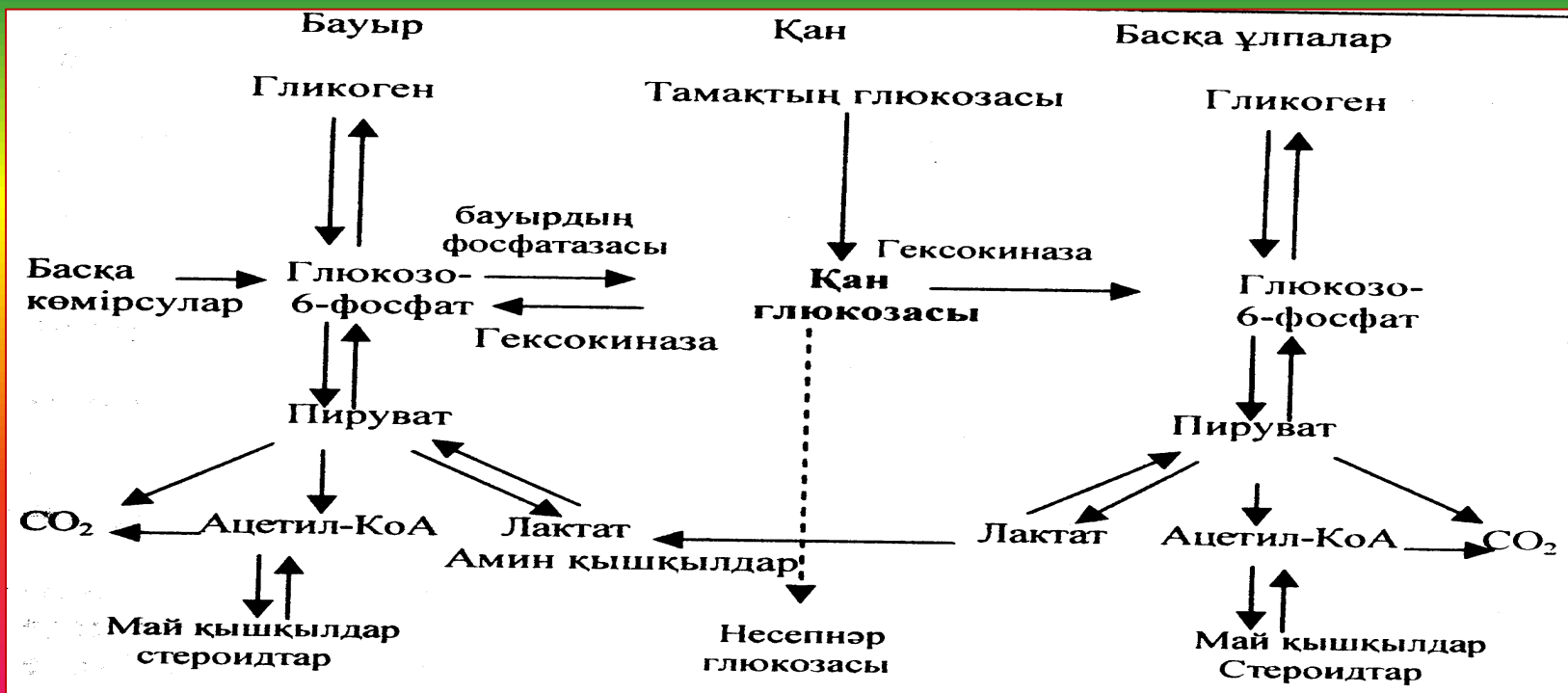

Глюкозаның алмасуы

Көмірсулардың қорытылуы нәтижесінде түзілген глюкоза тамыр арқылы бауырға түседі. Глюкозаның бір бөлігі бауырда қалады, бір бөлігі жалпы қан ағымы арқылы басқа мүшелердің және ұлпалардың клеткаларына жеткізіледі.

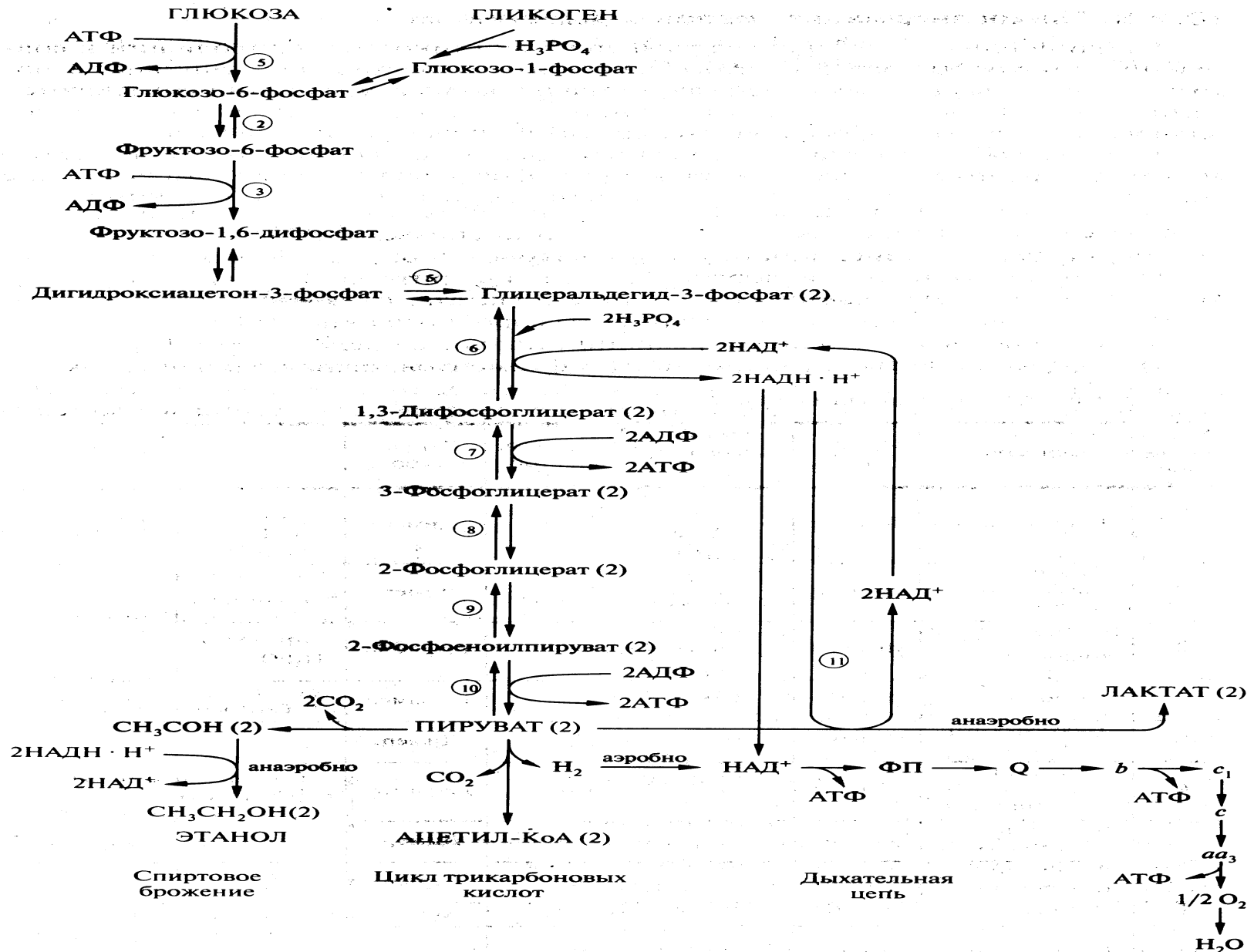
Бауырдағы глюкозаның: 3%-ы гликогенге айналады, 30%-ға жуығы – майларға, 67%-ға жуығы ақырғы өнімдерге дейін тотығып ыдырайды.

Глюкоза ыдырағанда түзілетін ақырғы өнімдер – CO_2 мен H_2O .

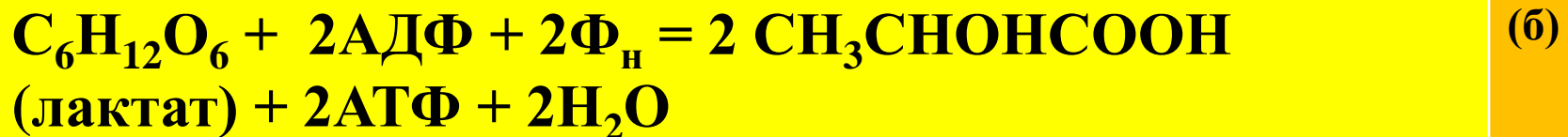
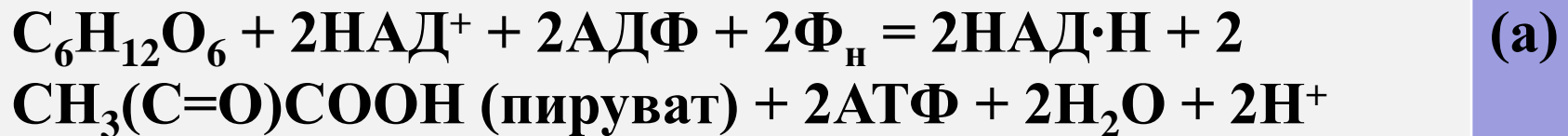
Глюкозаның өзгеріске ұшырау жолдары

Глюкоза катаболизм реакциялардың бірізділігі

Гликолиз грек тілінен $\gamma\lambda\upsilon\kappa\acute{o}\varsigma$, *glykos* — тәтті және $\lambda\acute{\upsilon}\sigma\eta\varsigma$, *lysis* — еру.

Гликолиз – ол АТФ синтезделетін, 10 ферменттік реакциялардан тұратын глюкозаның ыдырау жолы, нәтижесінде: *аэробты* (а) жағдайда - глюкоза екі *пируват* молекуласына, ал *анаэробты* (б) жағдайда – екі *лактат* (сүт қышқылы) молекуласына ыдырайды.

Гликолиздің мағынасы мен маңыздылығы

1. Анаэробты жағдайда:

- гликолиз организмде АТФ-тың түзілуін қамтамасыз етеді;
- оттегісіз жағдайда адам мен жануарлар организмінде бұлшық еттің қарқынды жұмысын жүзеге асырады.

2. Аэробты жағдайда:

- гликолиз реакциялары (пируваттың түзілуі) көмірсулардың ыдырауының бірінші кезені болып табылады;
- одан ары қарай пируваттан түзілген ацетил-КоА Кребс циклына түседі;
- гликолиз және Кребс циклы глюкозаның CO_2 -ге дейін толық тотығуын, сонымен қатар, метаболиттік энергияның көп мөлшерде бөлінуін (АТФ) қамтамасыз етеді.

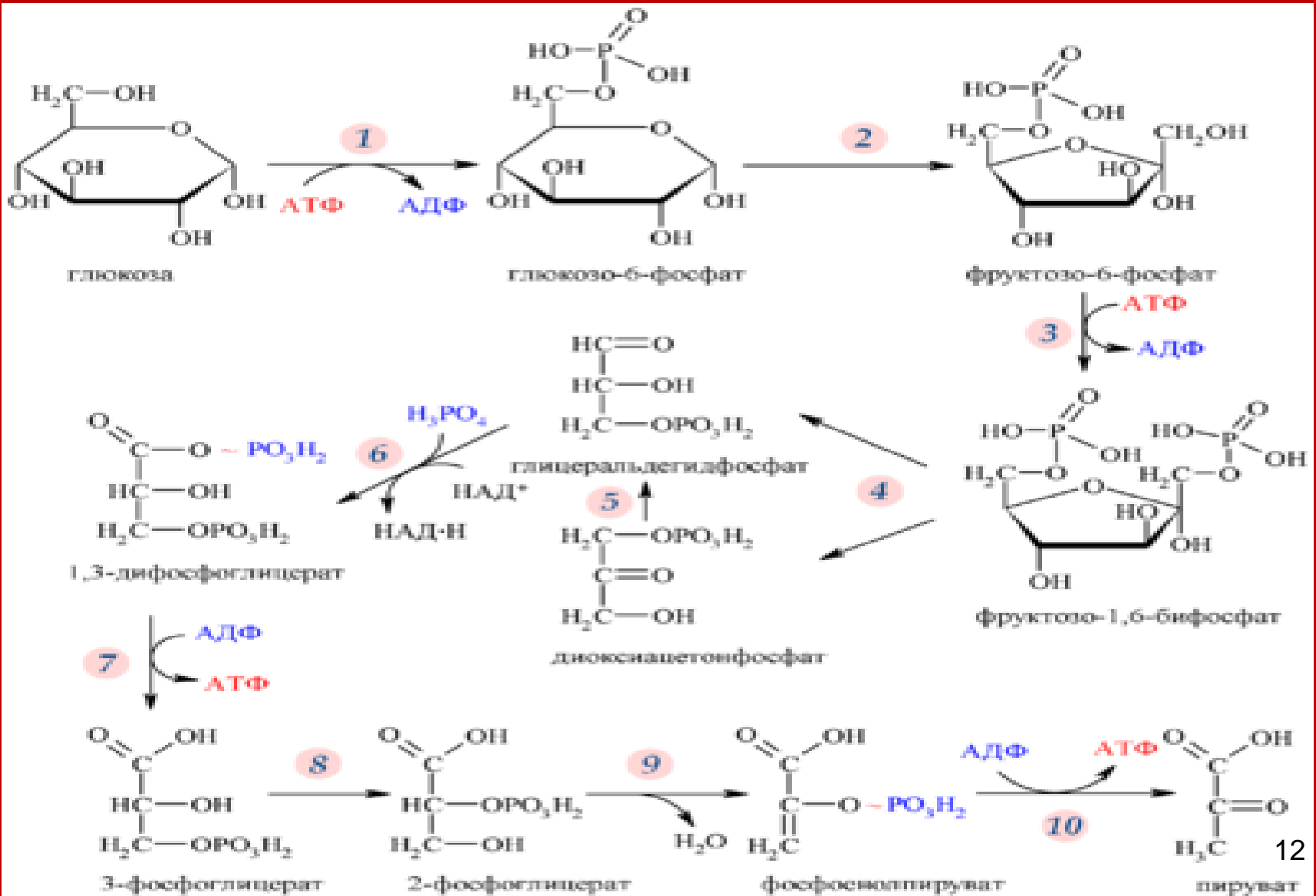
Глюкозаның аэробты жағдайда толық ыдырауының нәтижесінде 38 моль АТФ түзіледі.

Гликолиздің жалпы сипаттамалары:

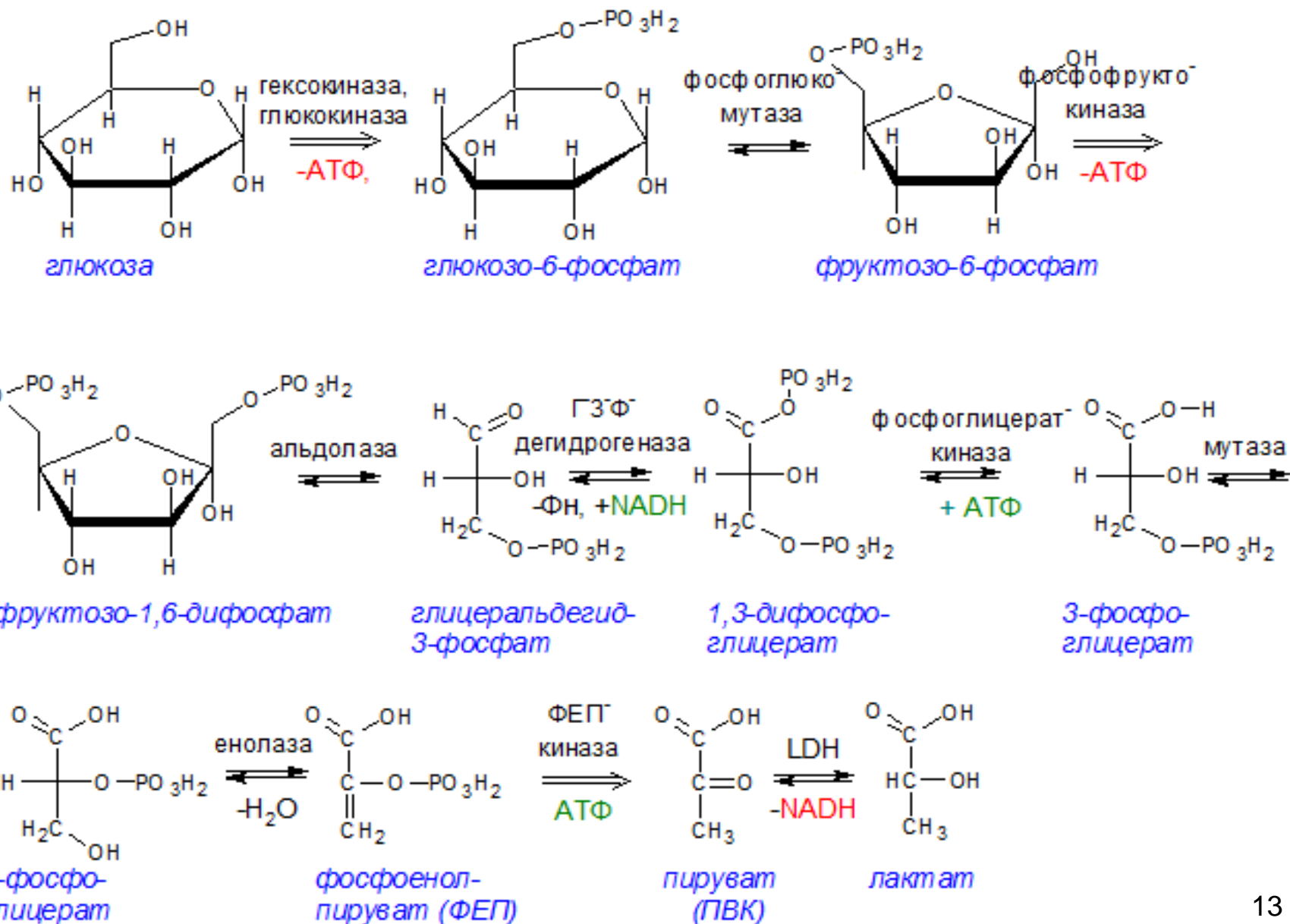
- Гликолиз клетканың *цитозолінде* жүреді, пируватқа дейін глюкозаның ыдырауын катализдейтін ферменттер цитозольда орналасады;
- Гликолизге қатысатын ферменттер: *гексокиназа (глюкокиназа), глюкозофосфатизомераза, фосфофруктокиназа, альдолаза, фосфоглицеромутаза, енолаза, пируваткиназа;*
- Гликолиздің қайтымсыз реакцияларын (1, 3, 10), оларды: гексокиназа, (глюкокиназа), фосфофруктокиназа, пируваткиназа катализдейді.

- Фосфорлану реакциялары үшін фосфат тобының көзі ретінде АТФ (1 мен 3-реакциялары) немесе бейорганикалық фосфат (6-реакция) қатысады.
- Гликолизге қатысатын метаболиттердің барлығы фосфорланған түрінде болады.
- Аэробты гликолизде НАД⁺ тыныс алу тізбегі қатысуымен түзіледі.
- Анаэробты гликолизде пируват тотықсызданғанда НАДН тотығады да НАД⁺ түзіледі.
- Гликолиз процесі жүзеге асу үшін НАД⁺ қажет.

Гликолиз

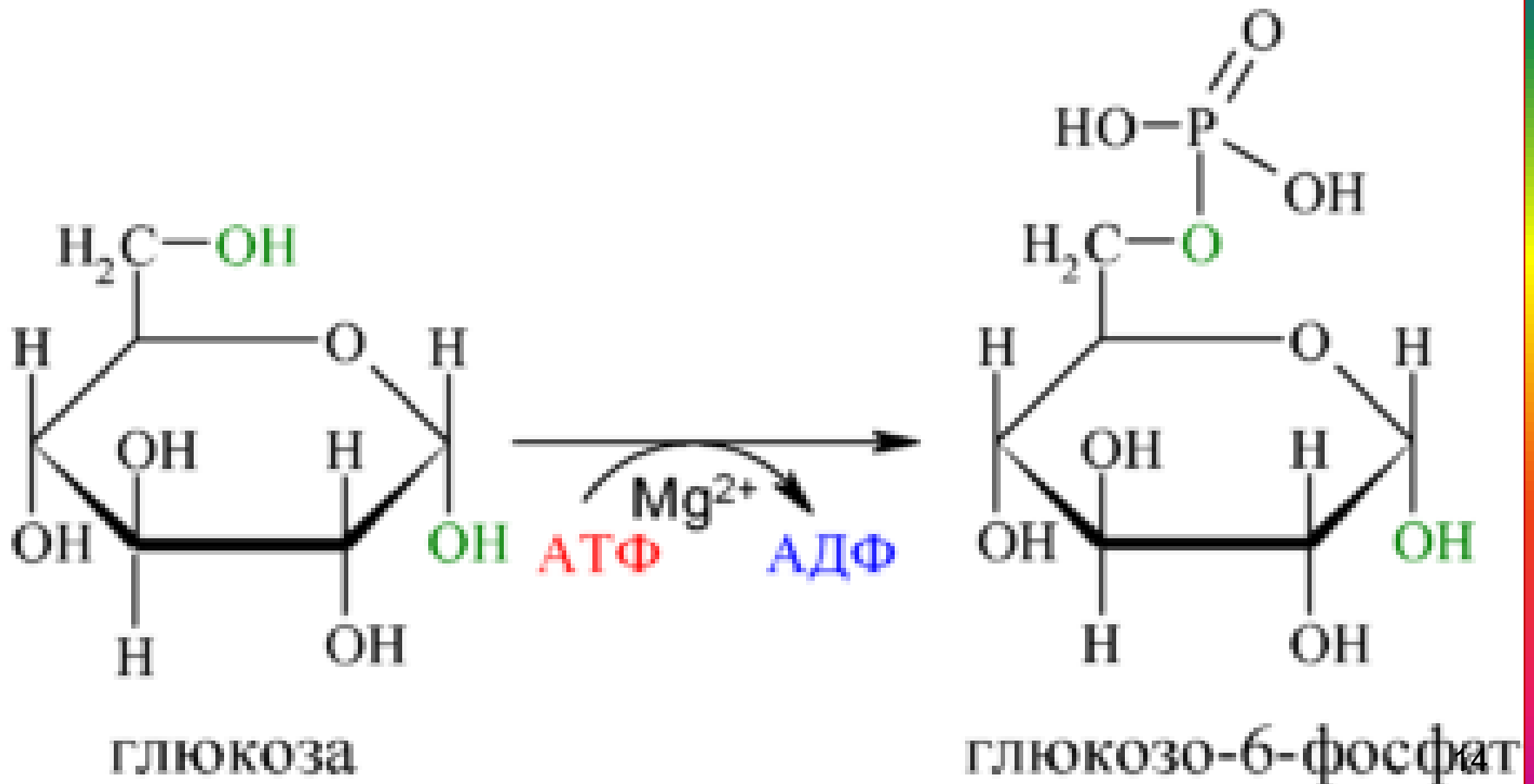

СХЕМА ГЛИКОЛИЗА

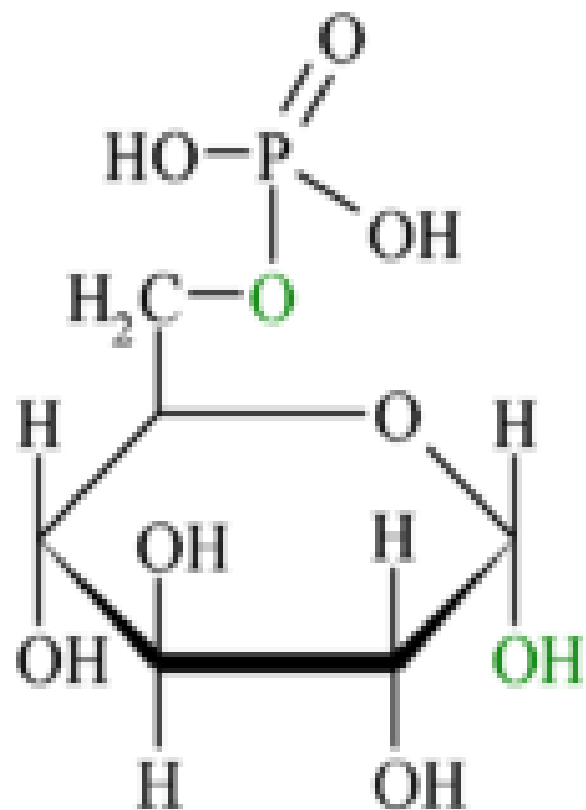

Гликолиздің сатылары:

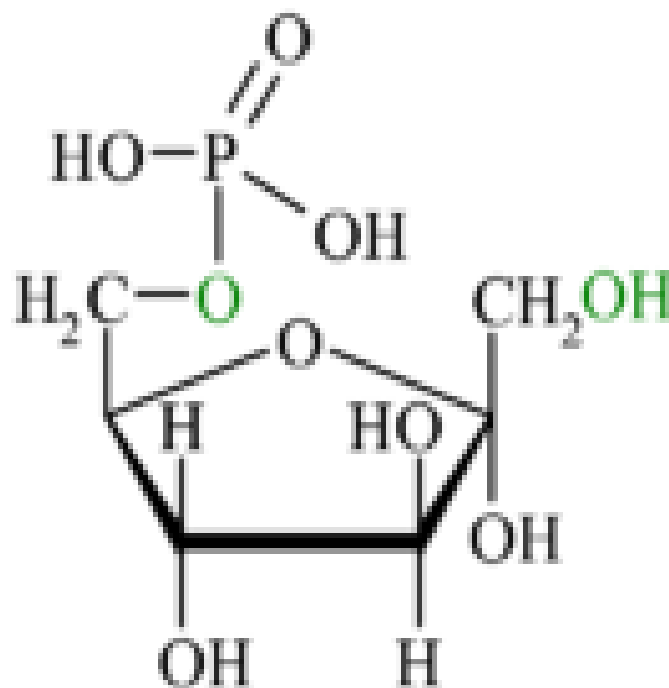
1) Глюкозаның *фосфорлануы* - глюкозо-6-фосфаттың түзілуі (Г-6-Ф): *гексокиназа ферменті* —

2) Г-6-Ф фруктозо-6-фосфатқа (Ф-6-Ф)
айналуы; *фосфоглюкоизомераза ферменті.*

ГЛЮКОЗО-6-ФОСФАТ

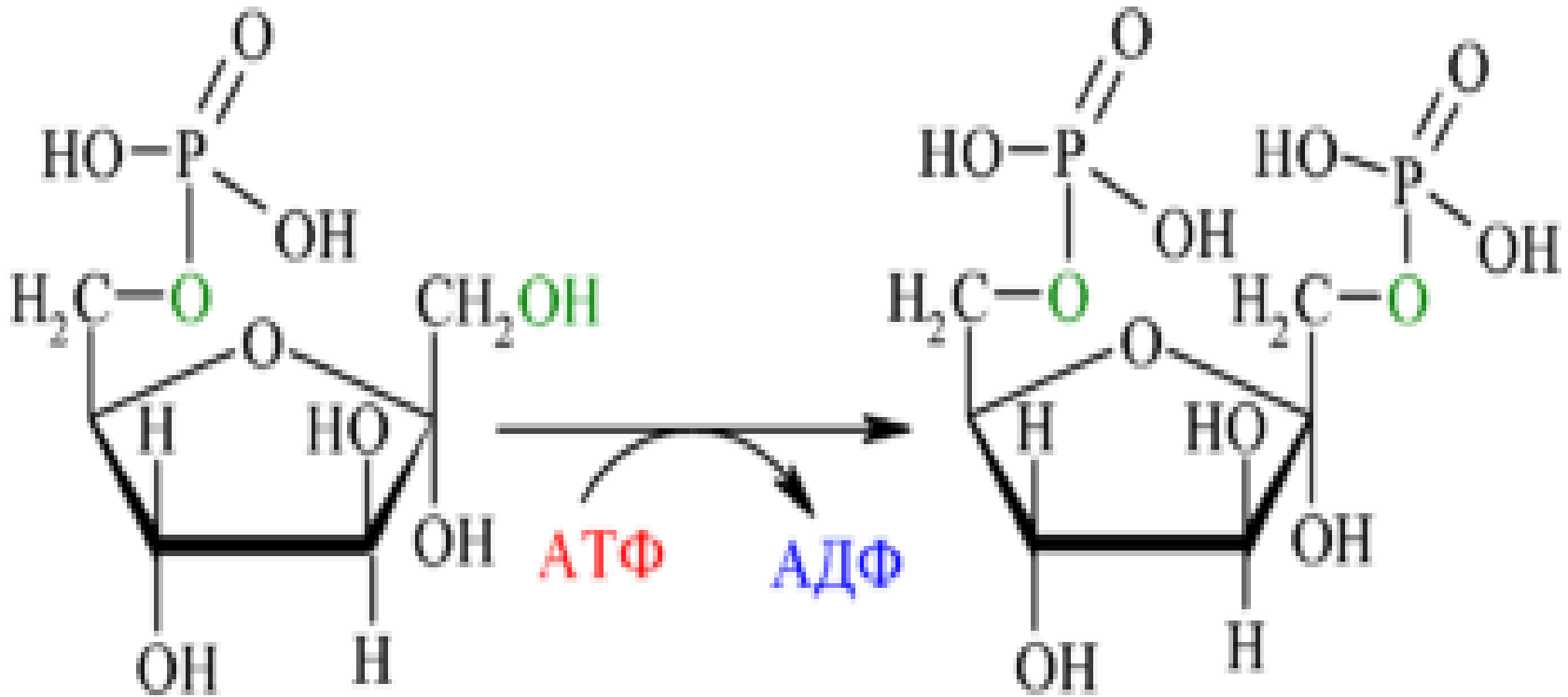

ФРУКТОЗО-6-ФОСФАТ

3) қайтымсыз фруктозо-6-фосфаттың фосфорлануы (3);

фосфофруктокиназа; бір молекула АТФ жұмсалады;

4) қайтымды фруктозо-1,6-бифосфаттың (Ф-1,6-бФ) екі триозаға альдольді ыдырауы (4).

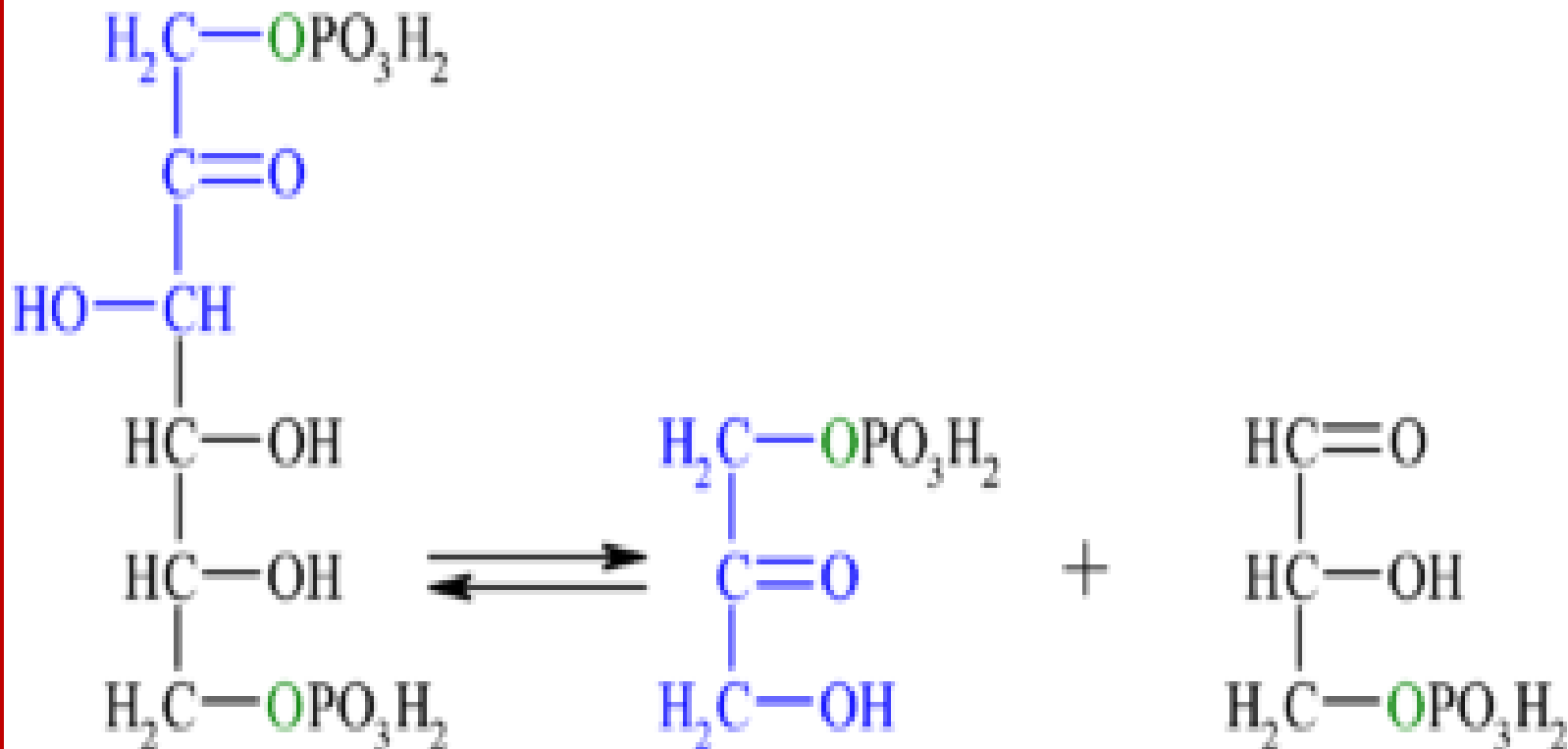

фруктозо-6-фосфат

фруктозо-1,6-бифосфат

Ф-1,6-бФ-тың альдольді ыдырауы *фруктозо-1,6-бифосфат-альдолаза* ферментінің көмегімен жүреді:

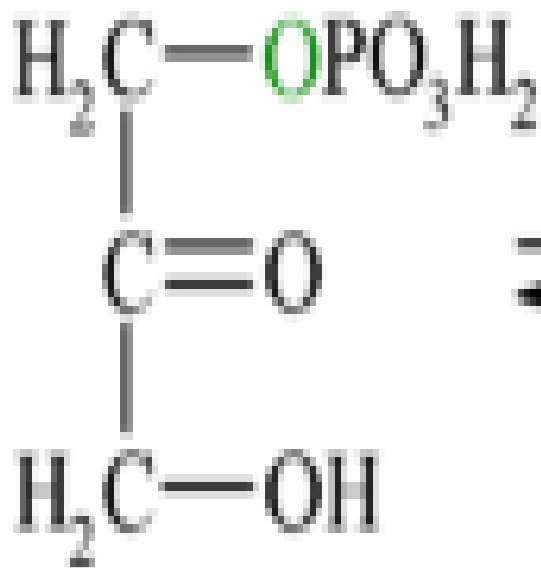

фруктозо-1,6-
бифосфат

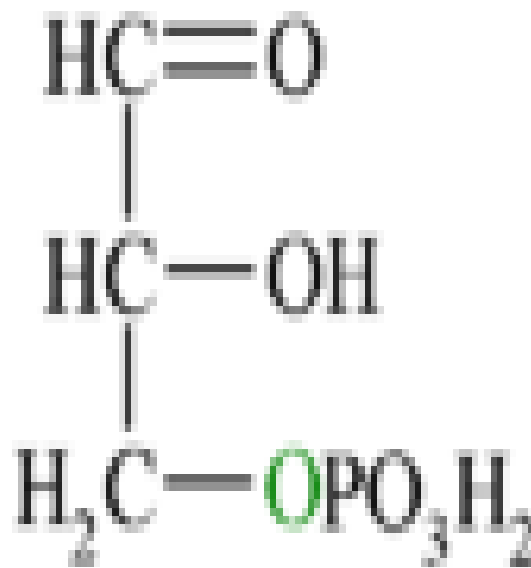
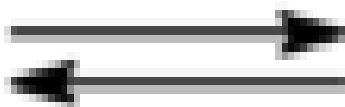
диоксиацетон-
фосфат

глицеральдегид-3-
фосфат

4 -ші реакцияда *дигидроксиацетонфосфат және глицеральдегид-3-фосфат* түзіледі, біріншісі - *фосфотриозоизомераза* әсерінен екіншісіне алмасады (5):

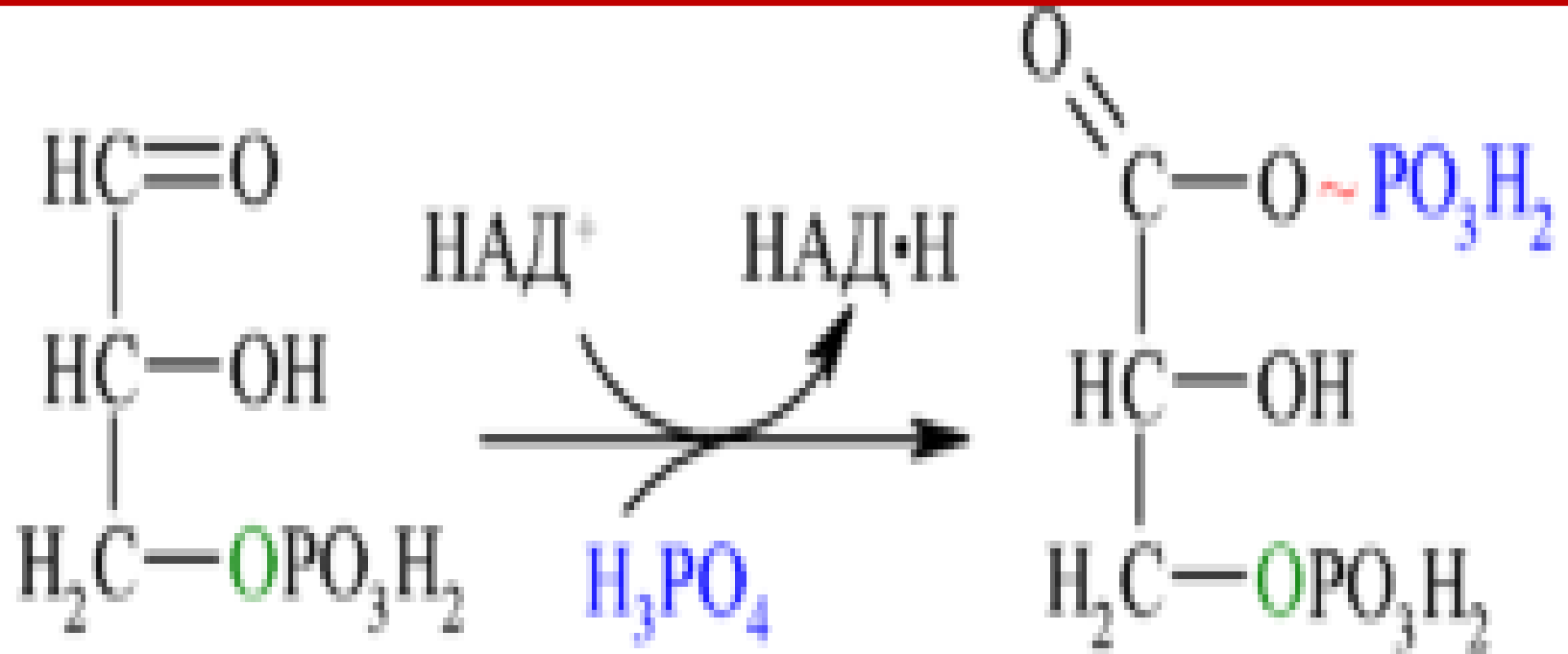

диоксиацетон-
фосфат

глицеральдегид-3-
фосфат

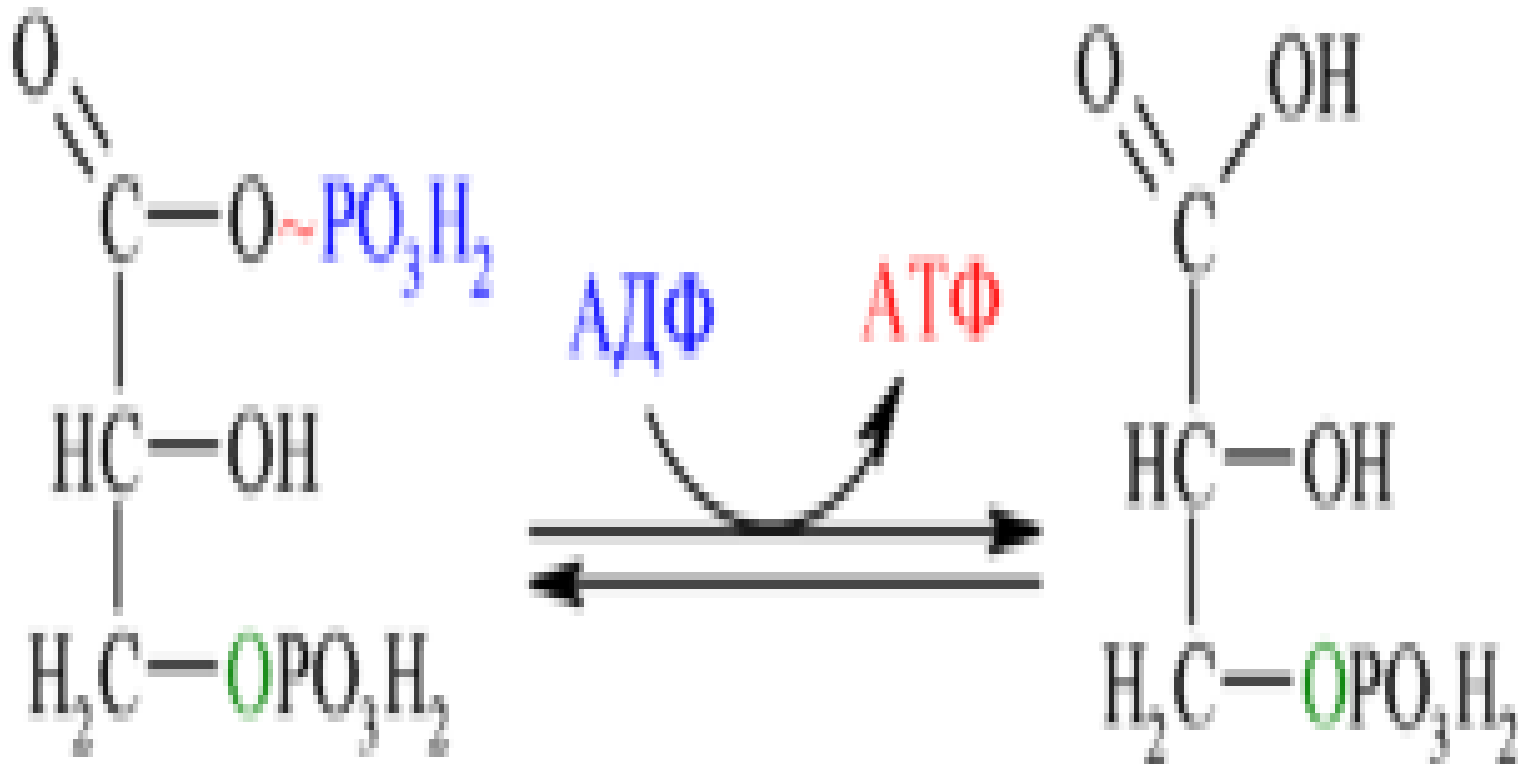
б) Әр *глицеральдегидфосфат* молекуласы *глицеральдегидфосфаттың дегидрогеназа* қатысында НАД⁺-пен *1,3-дифосфоглицератқа дейін* тотығады:

глицеральдегид-3-
фосфат

1,3-дифосфо-
глицерат

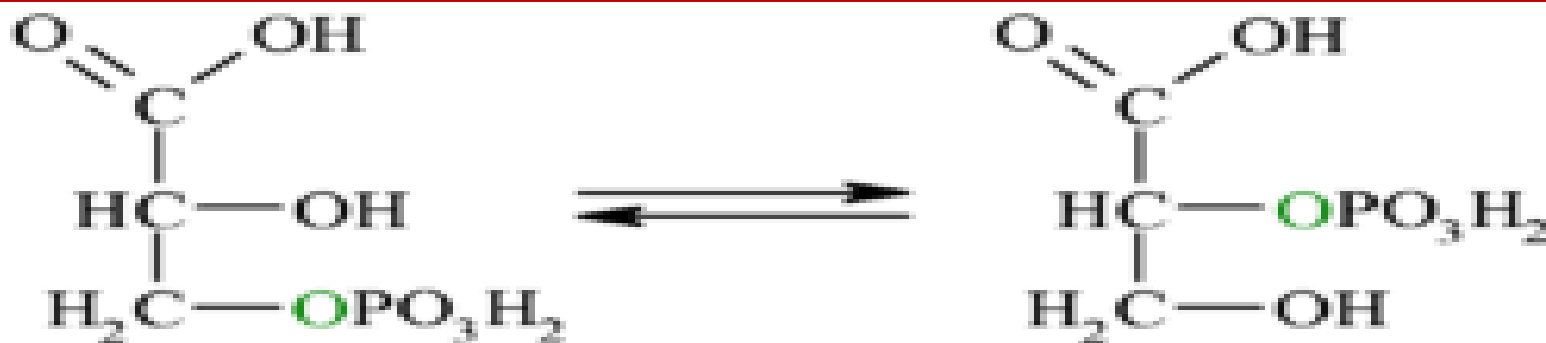
7) *1,3-дифосфоглицераттан* фосфор қышқылының қалдығы *фосфоглицераткиназа* ферментімен АДФ молекуласына тасымалданады — АТФ молекуласы түзіледі:

1,3-дифосфоглицерат

3-фосфоглицерат

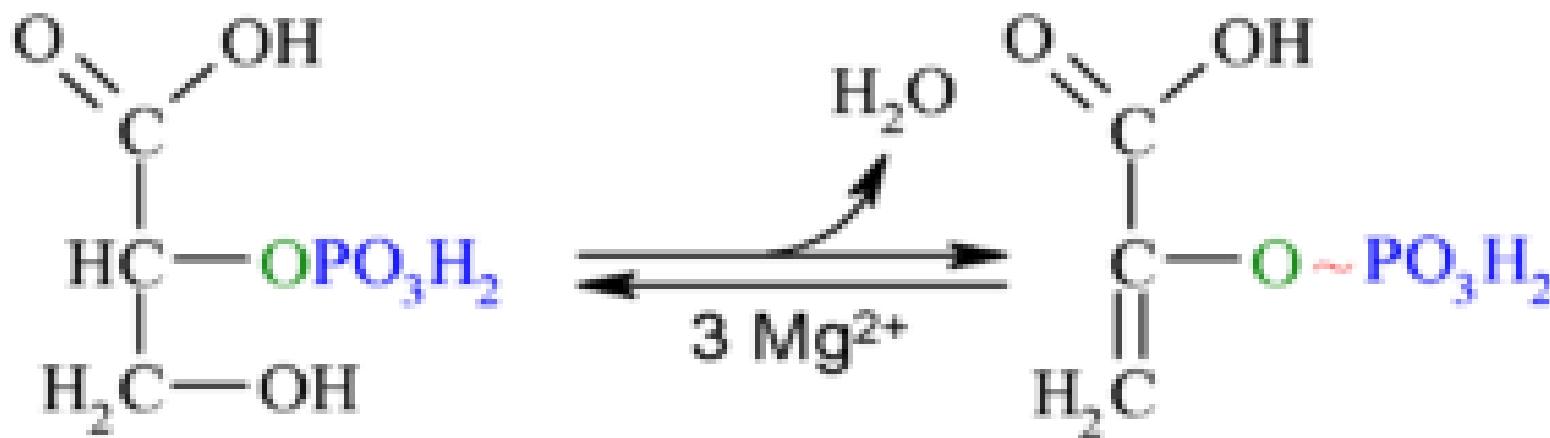
8) *Фосфоглицеролмутаза ферменті* 2-фосфоглицератты түзеді:

3-фосфоглицерат

2-фосфоглицерат

9) *Енолаза ферменті* фосфоенолпируватты түзеді:

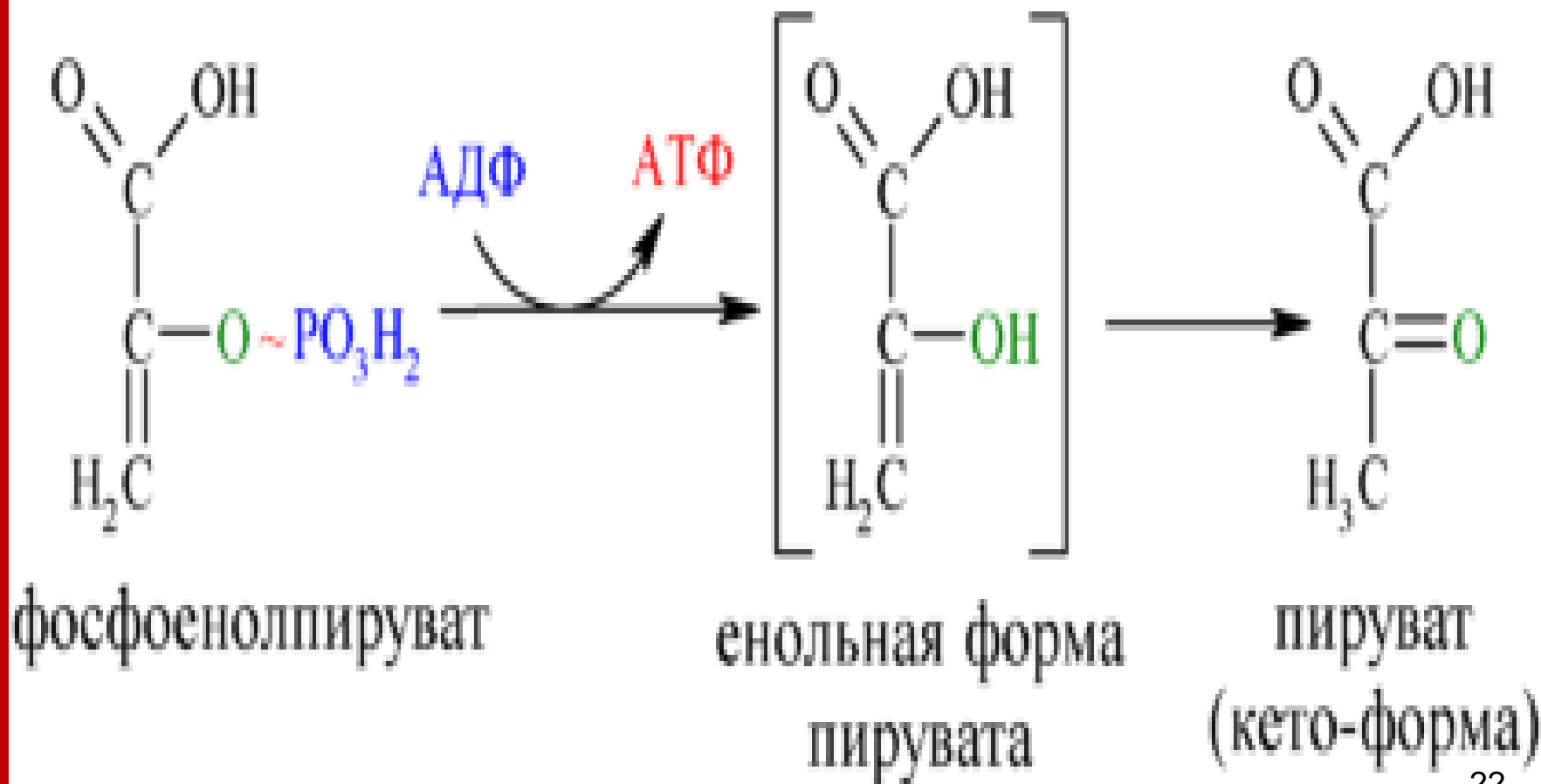
2-фосфоглицерат

фосфоенолпируват

10) АДФ субстраттық фосфорланудың екінші реакциясы жүреді, пируваттың енолды формасы және АТФ түзіледі:

Реакция *пируваткиназа* көмегімен жүреді.

Пируваттың енолды формасының изомеризациясы ферментсіз жүреді:

Ашу процесі:

Пируват пен НАД·Н жағдайы клеткада оттектің бар немесе жоқтығына тәуелді болады.

Анаэробты организмдерде пируват пен НАД·Н ашиды.

Сүтқышқылды ашу: мысалы, бактерияда пируват *лактатдегидрогеназа* ферментінің көмегімен сүт қышқылына тотықсызданады.

Ашытқыларды - спирттік ашу байқалады, нәтижесінде *этанол* және *көмірқышқыл газы* түзіледі.

Сонымен қатар, *май қышқылды және лимон-қышқылды ашу* белгілі:

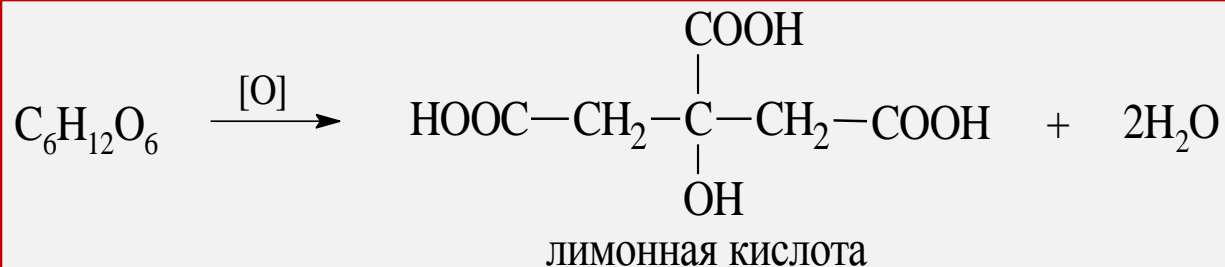
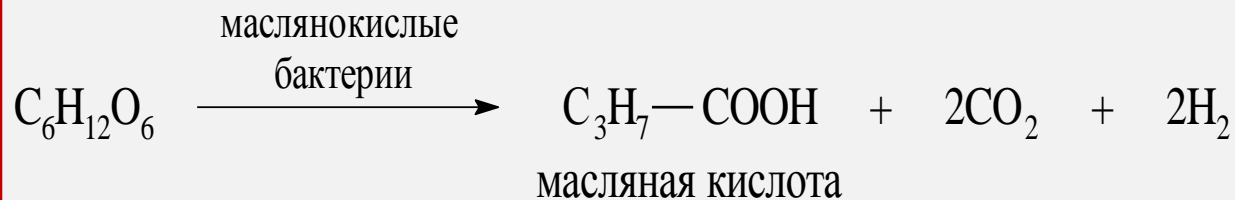
глюкоза → май қышқылы + 2 CO₂ + 2 H₂O.

Спирттік ашу:

глюкоза → 2 этанол + 2 CO₂.

лимон-қышқылды ашу:

глюкоза → лимон қышқылы + 2 H₂O.

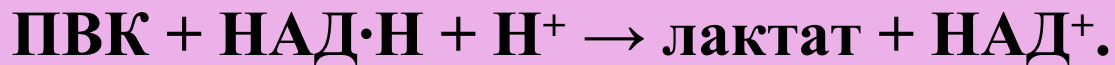

Ашу тағам өндірісінде аса маңызды.

Аэробтарда **пируват** үш карбон қышқылдарының циклына түседі (Кребса циклы), ал НАД·Н – митохондрияларда тотыға фосфорлану процесінде тыныс алу жолдарында тотығады

Адам метаболизмі көбінесе аэробты болғанына қарамастан, бұлшық еттерде – анаэробты тотығу байқалады. Оттегі аз болғандықтан пируват сүт қышқылына айналады:

Сүт қышқылы жиналғанда (интенсивті физкультура), бұлшық еттер ауырады.

Лактатдегидрогеназаның әсерінен сүт қышқылы пируватқа дейін тотығады және ары қарай алмасады.

Энергетикалық баланс:

- 1,3 реакцияларда – 2 АТФ жұмсалды;
- 7, 10 реакцияда – +2 +2 АТФ молекуласы түзіледі, яғни $4-2=2$ АТФ.
- 1 АТФ = 31,0 кДж/моль
- 2АТФ = 62,0 кДж/моль

Глюкоза → 2 лактат, бос энергия = -196 кДж/моль ⇒ энергетикалық тиімділігі = 32%.

Суммарное уравнение:

1. Гликолиз

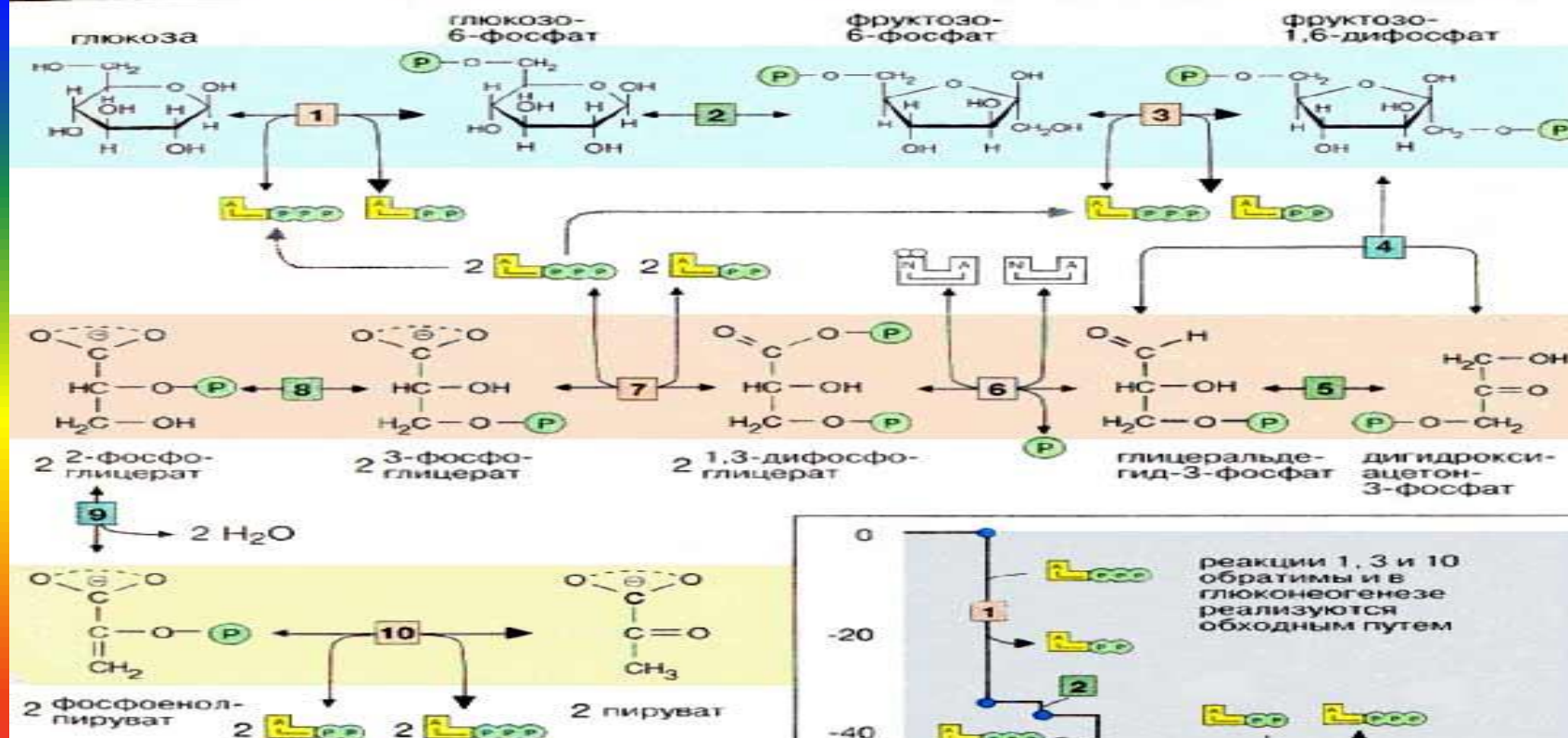

2. Дыхание

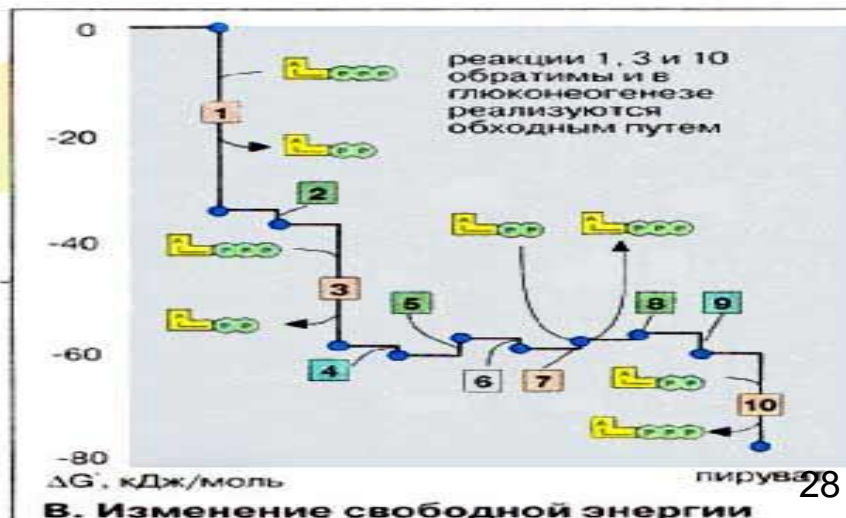

А. Гликолилиз: баланс

1 гексокиназа 2.7.1.1	6 глицеральдегид-3-фосфатдегидрогеназа 1.2.1.12
2 глюкозо-6-фосфат-изомераза 5.3.1.9	7 фосфоглицераткиназа 2.7.2.3
3 6-фосфофруктокиназа 2.7.1.11	8 фосфоглицерат-мутаза 5.4.2.1
4 фруктозодифосфат-альдолаза 4.1.2.13	9 фосфопируват-гидратаза 4.2.1.11
5 триозофосфат-изомераза 5.3.1.1	10 пируваткиназа 2.7.1.40

Б. Реакции гликолиза

В. Изменение свободной энергии

Глюконеогенез

Глюконеогенез - көмірсу емес қосылыстардан глюкозаның синтезі.

Жануарларда глюкоза түзілетін алғы заттар: сүт қышқылы (негізгі алғы зат), пирожүзім қышқылы, глицерин, глюкогенді аминқышқылдар.

Глюкогенді аминқышқылдар - глицин, аланин, серин, цистеин, треонин, аспарагин, аспарагин қышқылы, тирозин, феннилаланин, изолейцин, метионин.

Жануарларда глюконеогенездің негізгі орны – бауыр.

Глюконеогенез шамалы мөлшерде бүйректе, ішектің шырышты қабатында, өте аз мөлшерде бұлшық етте, жүрек бұлшық етінде, ми клеткаларында жүзеге асады.

Глюконеогенез клетканың цитозолінде өтеді. Бұл процеске қатысатын ферменттер цитоплазмада орналасады.

Өсімдіктерде глюкозаның алғы заты: CO_2 (фотосинтез процесі), сүт қышқылы, пирожүзім қышқылы, глицерин, аминқышқылдар, май қышқылдары.

Глюконеогенез

Глюконеогенез – глюкоза түзілетін негізгі процесс.

Глюконеогенездің реакцияларын гликолизге қатысатын 7 фермент кері бағытта катализдейді.

Глюконеогенездің 4 ферменті:

- пируваткарбоксилаза,
- фосфоенолпируваткарбоксилаза,
- фруктозо-1,6-дифосфатаза,
- глюкозо-6-фосфатаза

гликолизге қатыспайды, бауырда орналасады.

